

УДК 330.16+658.310.7

Іванько А. В., к.е.н, доцент

E-mail: A_Ivanko@meta.ua

Відокремлений підрозділ Національного університету
біоресурсів і природокористування України
«Ніжинський агротехнічний інститут»

Ксенофонтов М.М., к.е.н., с.н.с.

E-mail: m_ksen@ukr.net

Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»,

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ ЇХ РОЗВИТКУ

Анотація. Наголошується на необхідності змістовного поглиблення поняття «економічна безпека підприємства» на основі додаткового врахування поряд із налагодженням інституційних основ захисту економічної безпеки, упорядкування внутрішніх відносин в підприємстві, узгодження спільних позицій із зовнішніми стейкхолдерами, обґрунтуванням механізмів захисту від потенційних загроз, переходом до управління господарською діяльністю підприємств за сценаріями, також і сучасних викликів їх розвитку, успішність відповіді на які забезпечує підвищення стійкості ринкових позицій підприємства та рівня їх економічної безпеки.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, виклики розвитку сільськогосподарських підприємств, підвищення рівня економічної безпеки, економічна безпека, стійкість, економічна ефективність

Код JEL Classification: Q14

Ivanko Anatoliy, PhD, ass.prof.

E-mail: A_Ivanko@meta.ua

Separated subdivision of National University of Bioresources and
Nature Management of Ukraine "Nezhinskii Agrotechnical Institute"

Ksenofontov Michael, PhD

Head of the Department of Management, Public Governance and Administration,

E-mail: m_ksen@ukr.net

National Scientific Center „Institute of Agrarian Economics“,

DIRECTIONS OF INCREASING THE ECONOMIC SAFETY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF THE MODERN CHALLENGES OF THEIR DEVELOPMENT

Summary. Effectiveness of the functioning of any branch of economy is conditioned by the efficiency of the work of sectoral economic entities. It is fully related to agriculture and agricultural enterprises, due to the importance of including them in solving the food supply of the population of the state. In economic and social terms, it is important to study the issues of economic security of enterprises on various aspects, including in terms of the possibility of business entities to provide adequate responses to the existing challenges of their development. The subject of the article are an analysis of theoretical and practical issues of economic security and the determination of the directions of raising its level in agricultural enterprises.

The purpose of the paper is to determine the ways of raising the level of economic security in agricultural enterprises, including via substantiation of actions in response to the most significant challenges of their development.

Methods: analysis and synthesis, analogies, method of functional analysis.

Results: The article emphasizes the necessity of meaningful deepening of the concept "economic security of the enterprise" on the basis of additional consideration along with the establishment of the institutional framework for the protection of economic security, the organization of internal relations in the enterprise, the coordination of common positions with external stakeholders, the justification of protection mechanisms against potential threats, the transition to economic management the activity of enterprises in the scenarios, as well as the modern challenges of their development. The success

of response on the challenges provide increasing of stability of the market position of the company and the level of economic security.

Key words: *agricultural enterprises, challenges of development of agricultural enterprises, directions of raising the level of economic security, economic security, stability, economic efficiency.*

Постановка проблеми. Дієвість функціонування будь-якої галузі економіки обумовлюється ефективністю роботи галузевих суб'єктів господарювання. Це повною мірою має відношення до сільського господарства та підприємств галузеві, внаслідок важливості включеності їх у вирішення завдань продовольчого забезпечення населення держави. Процес сучасного економічного розвитку в світі характеризується посиленням тенденцій стирання економічних кордонів, відповідно чого важливим для підприємств є забезпечення стійкості ринкових позицій та належного рівня економічної безпеки. На мікроекономічному рівні, необхідним є врахування впливу факторів національного і міжнародного зовнішнього середовища, сукупність яких необхідно узагальнити до певної кількості найбільш суттєвих викликів. Тому, в зазначених умовах, в економічному та суспільному відношенні дослідження питань економічної безпеки з різних аспектів, у тому числі з точки зору можливості суб'єктів підприємництва дати адекватні відповіді на існуючі виклики їх розвитку є важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні питання економічної безпеки на рівні підприємств та економіки детально розглядали у своїх наукових працях такі міжнародні науковці як Алчян А. [1], Портер М. [6], Самуельсон П. [7], Фрідмен М. [9], Акофф Р. [11], Коуз Р. [12], Демсец Х. [13], Фрімен Р. [14], Ростоу У. [15], Стіглер Д. [16], Уильямсон О. [17] та багато інших.

Серед вітчизняних дослідників варто відзначити розробки таких дослідників як: Кваша С. М. [2], Коваленко Ю.С. [3], Ляшенко О.М. [4], Соколенко С. І. [8], Шкарлетт [10] та інших. Предметом їх уваги були різні аспекти економічної безпеки господарських одиниць та проблеми, що впливають на її рівень. У зв'язку з цим актуальністю відзначається проведення поглибленого аналізу теоретичних та практичних питань економічної безпеки сільськогосподарських підприємств та визначення напрямів підвищення її рівня в сільськогосподарських підприємствах.

Мета статті полягає у визначенні напрямів підвищення рівня економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах, у тому числі і за рахунок обґрунтування дій у відповідь на найбільш суттєві виклики їх розвитку.

Виклад основного матеріалу. Господарська діяльність суб'єктів підприємництва сільського господарства в ринкових умовах здійснюється на конкурентних засадах, а її результати значною мірою залежать від впливу зовнішніх факторів, серед яких своєю значущістю виділяється вплив ґрунтово-кліматичних та ринкових факторів. Змагальна основа взаємодії з іншими суб'єктами господарювання в економічному суперництві за матеріально-технічні ресурси та споживача на практиці іноді обертається неконкурентними діями: монополізацією певних товарних та регіональних ринків, нанесенням фізичної шкоди обладнанню та керівникам, обманом споживача через порушення якісних характеристик продукції. Зазначене наносить шкоду споживачам, порушує конкурентні основи функціонування ринків, негативно впливає на добросовісних підприємців, підриваючи рівень їх економічної безпеки. Це не дозволяє їм вести свою діяльність за параметрами розширеного відтворення та змушує приділяти значну увагу впливу всіх дестабілізуючих факторів.

Поняття «економічна безпека підприємства» можна трактувати у спрощеному та більш поглибленому розумінні. Спрощене розуміння означає стан захищеності підприємства від загроз. Але дане трактування представляє підприємство у пасивному розгляді. Незрозумілим є, чи були спроби у підприємства оцінити загрози своєму функціонуванню та чи вживались будь-які дії до зниження ступеня існуючих загроз.

Більш предметний розгляд економічної безпеки підприємства пов'язаний із структуруванням можливих суперечностей та загроз його роботі. Однією з теоретичних основ розгляду «економічної безпеки підприємства» є теорія фірм, зокрема, теорія стейкхолдерів. За нашим глибоким переконанням, важливим є

розширення предметної значущості поняття «економічна безпека підприємства» на основі визначення сучасних викликів його діяльності. Існуючі виклики не несуть загрози діяльності підприємства, але усвідомлення особливостей їх впливу на умови та результати роботи сільськогосподарських підприємств прямим чином обумовлює підвищення стійкості їх ринкових позицій та рівня економічної безпеки.

Важливим є уточнення термінологічного апарату, що застосовується при розкритті блоку питань економічної безпеки. Відносно термінологічного тлумачення зміни стану

безпеки (підвищення або зменшення) вважаємо доцільним паралельне використання словосполучень, наприклад «підвищення економічної безпеки» та «підвищення рівня (ступеня) економічної безпеки». Більш точним, звичайно є «підвищення рівня економічної безпеки», але прийнятним є і «підвищення економічної безпеки».

Економічну безпеку підприємства вважаємо таким його станом, при якому відсутнім або мінімізованим є вплив дестабілізуючих й несприятливих факторів та обставин навколишнього середовища. Напрями забезпечення зазначеного представлені на рисунку 1.

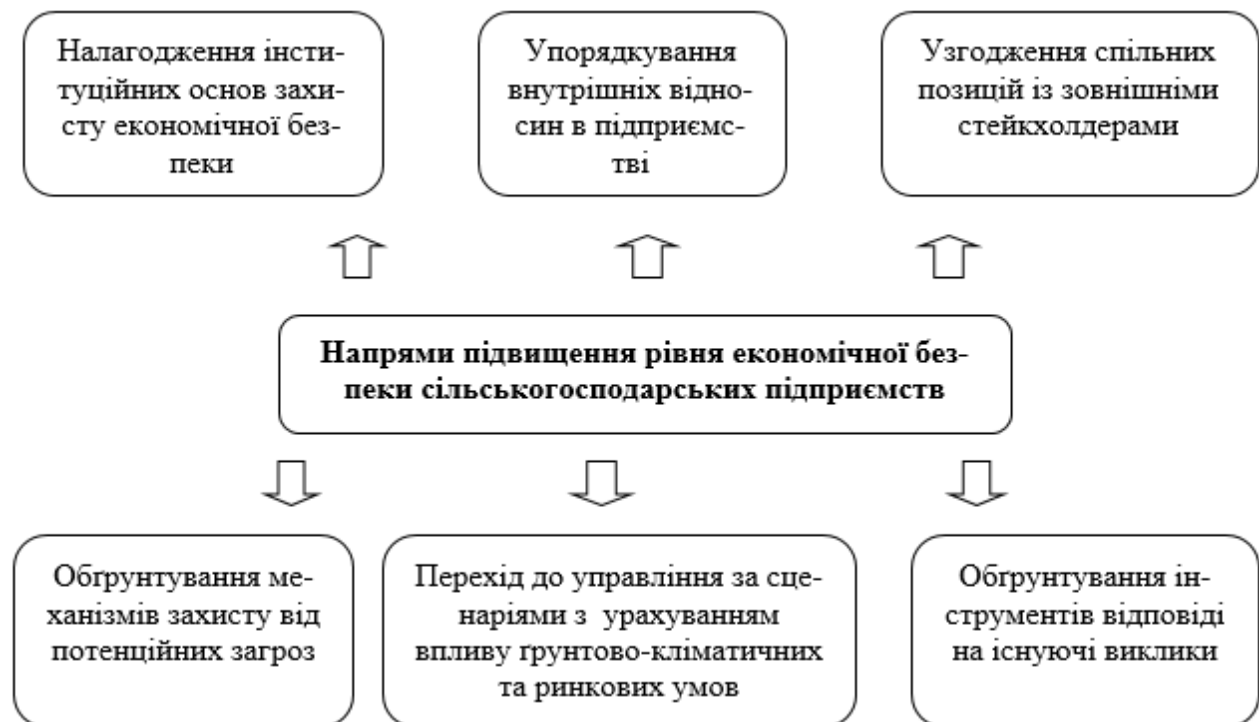

Рис. 1. Складові економічної безпеки підприємства

**Джерело: розробка авторів*

Надання гарантій та підтримання економічної безпеки сільськогосподарських підприємств є запорукою забезпечення конкурентних основ функціонування ринків агропродовольчої продукції. В цьому відношенні важливим є формування інституційної бази захисту економічної безпеки та широке залучення виробників до цього процесу як через індивідуальну участь, так і через різні представницькі об'єднання. Зазначене може бути краще реалізоване за умови налагодження зворотного зв'язку з питань формування економічної політики та механізмів її реалізації.

Значною мірою стійкість ринкових позицій забезпечується згуртованістю колективу підприємства. Впорядкування зазначеного блоку економічної безпеки підприємства базується на узгодженні внутрішніх взаємовідносин в підприємствах на основі проведення відповідної політики з оплати праці, кадрової, мотиваційної, соціальної політики тощо. Загальновідомим є вираз, що синергетичний ефект роботи згуртованого колективу є більшим за суму ефектів окремих його працівників. Тому для керівництва важливим є формування системних цінностей підприємства,

спрямування окремих працівників до спільних дій та заохочення до продовження взаємодії заради загального успіху компанії.

Теоретичною основою обґрунтування двох вищезазначених позицій є теорія стейкхолдерів, одним з важливих акцентів якої є необхідність врахування інтересів заінтересованих сторін (стейкхолдерів) при формуванні та реалізації стратегії розвитку фірм. Наукові позиції даної теорії почали формуватись у 60-х роках XX ст. Фірма, за зазначеним підходом, не обмежується сукупністю елементів, що спрямовані на отримання прибутку. Фірма є складовою середовища свого функціонування, а рівень її економічної безпеки є результатом прямого та опосередкованого впливу інтересів сукупності внутрішніх та зовнішніх груп, серед яких можна виділити формально або неформально об'єднані групи: постачальників, споживачів, інвесторів, суб'єктів обслуговуючої інфраструктури, а також власного персоналу та акціонерів (в суб'єктах господарювання акціонерної форми).

Певні групи стейкхолдерів, які мають спільні інтереси, будуть об'єднуватись у неформальні коаліції. Відстоювання своїх інтересів ці групи можуть здійснювати на конкурентній основі, а не шляхом внутріфірмової або внутрікорпоративної взаємодії, що може нанести шкоду підприємству. В теорії стейкхолдерів їх загальна сукупність розглядається як «єдине протирічне ціле», рівнодіюча сила інтересів частин якої визначає траєкторію розвитку підприємства. «Єдине протирічне ціле» також має назву «коаліція учасників фірми (корпорації)» або «коаліція впливу».

Знаковою подією для оформлення сучасного вигляду «концепції стейкхолдерів» стала публікація у середині 80-х років XX ст. роботи Е. Фрімена [14] «Стратегічний менеджмент: концепція заінтересованих сторін». У зазначеній роботі автором обґрунтовується поняття «заінтересована сторона» та пропонується до розгляду авторська модель фірми. За поглядом Е. Фрімена поняття «фірма» охоплює собою, поряд із набором виробництв, також і сукупність заінтересованих у її діяльності сторін зовнішнього та внутрішнього середовища, інтереси яких повинні бути враховані менеджерами при підготовці управлінських рішень.

Теорія стейкхолдерів є напрямом посилення відповідальності фірм за суспільні результати своєї діяльності. Представники даного теоретичного напрямку наголошують на необхідності усвідомлення бізнесом своєї тісної пов'язаності зі світом, з яким взаємодія фірм повинна переходити на моральні принципи. Результуючою взаємодії всіх заінтересованих сторін є посилення стійкості ринкової позиції підприємства та підвищення стану його економічної безпеки.

Відмінною була інтерпретація «заінтересованих сторін» у Рассела Акоффа та його прихильників, яка була представлена у середині 70-х років XX століття. Поряд з традиційними заінтересованими сторонами у діяльності корпорацій (різні групи акціонерів, інвестори, покупці, постачальники, наймані робітники, уряд) Р. Акофф [11] наголошував на необхідності врахування такої заінтересованої сторони як «майбутні покоління».

Ключові положення такого підходу можна сформулювати таким чином:

- фірми є відкритими системами, які повинні взаємодіяти з суб'єктами ринкового середовища та суспільства при досягненні їх цілей;

- для менеджерів неприйнятним є прийняття управлінських рішень, наслідком яких може стати обмеження вибору нових поколінь у майбутньому;

- розв'язання проблем, які виникають унаслідок діяльності фірм, можливе за рахунок формування відповідних суспільних інститутів та налагодження взаємодії заінтересованих сторін у суспільстві.

Стійкість позицій сільськогосподарських підприємств є результатом уникнення або мінімізації існуючих загроз. Для сільськогосподарських підприємств найбільш суттєвим є врахування загроз, що походять з природного та ринкового середовища. Наслідком несприятливих погодних умов (посухи або надмірного зволоження) може бути повна втрата урожаю сільськогосподарських культур та відсутність відшкодування ресурсів, витрачених на його сівбу та вирощування. Не врахування особливостей впливу ринкових факторів може мати наслідком упущений прибуток.

Важливим напрямом підвищення рівня економічної безпеки сільськогосподарських

підприємств є перехід до стратегічного управління за сценаріями. Реалізація такого підходу супроводжується попередньою розробкою декількох сценаріїв на найбільш характерне комбінування впливів факторів навколишнього середовища та загроз господарській діяльності підприємств. У цьому випадку важливим є своєчасний моніторинг стану навколишнього середовища та його класифікація на відповідність певному сценарію, який після цього і реалізовується. Багато дослідників відзначає тісну пов'язаність теорії стратегічного управління з теорією стейкхолдерів. У стратегічному розрізі розвиток підприємства пов'язаний з реалізацією його сильних сторін та можливостей при зменшенні впливу слабких сторін та загроз. За базовою позицією цієї теорії суттєве посилення конкурентних переваг та рівня економічної безпеки підприємства можливе тільки на основі взаємо-

дії з усіма заінтересованими сторонами, підтримка яких важлива для ефективної реалізації стратегії.

Сучасний економічний світ характеризується динамічністю. Серед сукупності впливів факторів зовнішнього середовища на господарські одиниці будь-якої галузі, в якості окремої групи, можна виділити виклики розвитку: посилення конкуренції внаслідок глобалізації, дерегуляція господарської діяльності, відміна цінового регулювання, обмеженість фінансових ресурсів, потреба адаптації європейських норм та стандартів, які структуровано представлені на рисунку 2.

Останні десятиліття характеризуються загостренням конкурентної боротьби в країнах та групах країн світу, інтенсифікацією процесів глобалізації світової економіки, посиленням впливу транснаціональних корпорацій на економіку різних країн.

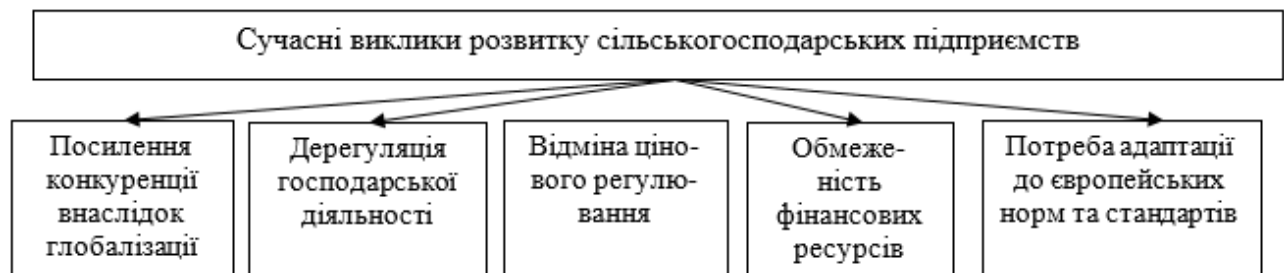

Рис.2. Сучасні виклики розвитку сільськогосподарських підприємств

В кінці ХХ-ст. питання зменшення зарегульованості управління економікою та його лібералізації і дерегуляції стало на порядку денному і різною мірою охоплювалось дослідженнями багатьох авторів. Однією з наукових шкіл, в яких активізація економіки пов'язувалась з її лібералізацією, є Чикагська економічна школа та її представники М. Фрідман [9], Г. Демсец [13], Дж. Стиглер [16]. В контексті зазначеного відзначається важливістю усвідомлення на рівні суб'єктів аграрного підприємництва особливостей ведення виробництва в умовах зменшення впливу регулюючих заходів держави.

Рішення Кабінету Міністрів України про зняття державного цінового контролю [6] ставить перед сільськогосподарськими підприємствами питання щодо наслідків її впровадження. З погляду економічної теорії очевидно, що цей захід держави має сприяти зрос-

танняю надходжень до дохідної частини бюджету, оскільки у відповідності до теоретичних положень передбачається збільшення доходів виробників завдяки лібералізації ролі держави відносно питань ціноутворення на продовольство, в тому числі й на те, яке знаходиться під соціальним захистом. Зазначене вище теоретичне надбання науки разом із тим показує, що доходи вказаних груп мають бути одержані за рахунок зростання витрат споживачів. Зважаючи на суттєве зменшення купівельної спроможності різних груп споживачів, внаслідок девальвації національної валюти з 2014 р., потребуватиме проведення гнучкої цінової політики для сільськогосподарських підприємств.

Останні роки характеризувались суттєвим зменшенням державної підтримки підприємств галузі. Тому їм для підтримання належного рівня економічної безпеки слід орієнтуватись на високодохідні види виробництва.

Україною обрано шлях Євроінтеграції. Суб'єктам господарювання різних галузей, у тому числі й сільськогосподарським підприємствам, необхідно адаптувати власну документацію та виробничі процеси відповідно до європейських вимог.

Таким чином, сільськогосподарським підприємствам для успішного функціонування та підтримання належного рівня економічної безпеки слід усвідомити особливості вимог до існуючих викликів їх розвитку та для забезпечення власного довгострокового функціонування визначитись з реакцією на них.

Висновки. Таким чином, у результаті проведеного дослідження змістовно поглиблено

поняття «економічна безпека підприємства» на основі додаткового врахування поряд із налагодженням інституційних основ захисту економічної безпеки, упорядкування внутрішніх відносин в підприємстві, узгодження спільних позицій із зовнішніми стейкхолдерами, обґрунтуванням механізмів захисту від потенційних загроз, переходом до управління господарською діяльністю підприємств за сценаріями, також і сучасних викликів їх розвитку, успішність відповіді на які забезпечує підвищення стійкості ринкових позицій підприємства та рівня їх економічної безпеки.

Список літератури:

1. Алчян А. Производство, стоимость информации и экономическая организация / А. Алчян, Г. Демсец // Вехи экономической мысли. Т. 5 : Теория отраслевых рынков. – СПб. : Экономическая школа, 2003. – С. 280-317.
2. Кваша С. М. Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку / С. М. Кваша, Н. Є. Голомша // Економіка АПК. – 2006. – № 5. – С. 99-104.
3. Коваленко Ю.С. Сільськогосподарське підприємство в ринковому середовищі / Ю.С. Коваленко. – К. : ІАЕ УААН, 2000. – 204 с.
4. Ляшенко О.М. Економічна безпека підприємства : сутність та механізм забезпечення : монографія / О.М. Ляшенко. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
5. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер ; пер. с англ. под ред. В. М. Щетинина. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 896 с.
6. «Про внесення змін у додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. № 1548 та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» : Постанова КМУ від 7 червня 2017 р. № 394. - Електронний ресурс]. – Режим доступу: rada.gov.ua.
7. Самуэльсон П. Экономика / П. Самуэльсон, В. Нордхаус ; пер. с англ. [под ред. Тарасевича Л.С., Леусского А.И.]. – М. : Бинум-КноРус, 1999. – 799 с.
8. Соколенко С.И. Производственные системы глобализации : Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры : Украинский контекст : монография / С. И. Соколенко. – К. : Логос, 2002. – 648 с.
9. Фридман М. Капитализм и свобода / Фридман М. ; пер. с англ. – М. : Новое изд-во, 2006. – 240 с.
10. Шкарлет С.М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект : монографія. – К.: Книжкове вид-во НАУ, 2007. – 436 с.
11. Ackoff Russell L. The Social Responsibility of Operational Research / Russell L. Ackoff. – Operational Research Quarterly. – Vol. 25, No. 3 (Sep., 1974). – P. 361-371.
12. Coase R. Durability and Monopoly / R. Coase // Journal of Law and Economics. – 1972. – Vol. 15 (1). – P. 143-149.
13. Demsetz H. Industry Structure, Market Rivalry, and Public Policy / H. Demsetz –The Journal of Law and Economics. –Vol. 16, № 1 (Apr., 1973).–P. 1–9.
14. Freeman R. E. Strategic Management: A Stakeholder Approach / Freeman R. E. – First Edition. – Boston: Harpercollins College Div, January 1984. – 275 p.
15. Rostow W. W. The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto / W. W. Rostow, 3-rd ed. – Cambridge University Press, 1990. 272 p.
16. Stigler G.J. The Organization of Industry / Stigler G. J. – Homewood, R. D. Irwin, 1968. – 328 p.
17. Williamson O.E. Markets and Hierarchies : Analysis and Antitrust Implications / O.E. Williamson. – New York : Free Press, 1975. – 286 p.

References

1. Alchyan, A. and Demsets, H. (2003), "Production, Information costs and Economic Organization", *Vekhi ekonomicheskoy mysli*, Ekonomicheskaya shkola, St. Petersburg, Russia, Vol. 5, pp. 280-317.
2. Kvasha, S.M. and Holomsha, N.Ye. (2006), "Competitiveness of domestic agricultural products in the world agricultural market", *Ekonomika APK*, no. 5, pp. 99-104.
3. Kovalenko, Yu.S. (2000), *Silskohospodarske pidpriemstvo v rynkovomu seredovishchi* [An agricultural enterprise in a market environment], IAE UAAN, Kyiv, 204 p.
4. Liashenko, O.M. (2003), *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist ta mekhanizm zabezpechennia* [Economic security of an enterprise : the essence and mechanism of provision], monograph, Libra, Kyiv, 204 p.

5. Porter, M. (1993), *Mezhdunarodnaya konkurentsia* [International competition], Mezhdunarodnyye otnosheniya, Moscow, Russia, 896 p.
6. *Pro vnesennya zmin u dodatok do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 25 hrudnya 1996 r. # 1548 ta vyznannya takymy, shcho vtratyly chynnist', deyakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrayiny* [On Amendments to the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 25, 1996 No. 1548 and the repeal of certain resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine] – Retrieved from rada.gov.ua.
7. Samuelson, P. and Nordhaus, V. (1999), *Ekonomika* [Economics], Binom-KnoRus, Moscow, Russia, 799 p.
8. Sokolenko, S.I. (2002), *Proizvodstvennye sistemy globalizatsii : Seti. Aliansy. Partnerstva. Klasteri : Ukrainskiy kontekst* [Production systems of globalization: Nets. Alliances. Partnerships. Clusters: Ukrainian context], monograph, Logos, Kyiv, Ukraine, 648 p.
9. Frydman, M. (2006) *Kapitalizm y svoboda* [Capitalism and freedom] , Novoe yzdatel'stvo, Moscow, Russia, 240 p.
10. Shkarlet S.M. (2007) *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva : innovatsiyni aspekt* [Economic security of an enterprise: an innovative aspect] monograph, Knyzhkove vydavnytstvo NAU, 436 p.
11. Ackoff, Russell L. (1974) "The Social Responsibility of Operational Research", *Journal of Operational Research Quarterly*, Vol. 25, No. 3, pp. 361-371
12. Coase, R. (1972), "Durability and Monopoly", *Journal of Law and Economics*, Vol. 15(1), pp. 143-149.
13. Demsetz, H. (1973) "Industry Structure, Market Rivalry, and Public Policy", *The Journal of Law and Economics*, Vol. 16, № 1, pp. 1–9.
14. Freeman, R. E. (1984) *Strategic Management : A Stakeholder Approach*, First Edition, Boston: Harpercollins College Div, 275 p.
15. Rostow, W. W. (1990) *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, 3-rd ed. Cambridge University Press.
16. Stigler, G.J. (1968) *The Organization of Industry*, Homewood, R. D. Irwin, 328 p.
17. Williamson, O.E. (1975), *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications*, New York : Free Press, 286 p.